

Марина Бурдоносова*

Kyiv, Ukraine

Методологічні аспекти розуміння верховенства права в Україні

Методологічні аспекти розуміння верховенства права в Україні

Анотація: Ідеал верховенства права давно став найважливішим складником міжнародно-правових актів, особливо присвячених правам і свободам людини й громадянина. Сучасні реалії нагадують світу, що без дотримання верховенства права на всіх політико-правових рівнях та всіма країнами світ може повернутися до варварського способу вирішення конфліктів – «хто сильніший, той і правий».

Досвід викладання автором дисципліни «Методологія застосування та тлумачення верховенства права» для ОР «Магістр» показує певні складнощі в осягненні студентами такого комплексного явища, як «верховенство права». З метою спрощення його розуміння на початковому етапі вивчення вважаємо методологічно доцільним застосувати метод структурно-генетичного аналізу та синтезу й зобразити верховенство права як піраміду, що складається з принципів та елементів, які студенти вже вивчали на молодших курсах. Таким чином студенти систематизують знання, акцентують увагу на важливих аспектах вже засвоєного матеріалу та усвідомлюють потрібність набутих знань, «вплітаючи» їх у новий матеріал.

Одне з провідних місць відведено принципу верховенства права і в Конституції України (ст. 8). Незважаючи на здобуття верховенством права характеру глобального ідеалу, його поняття, на думку багатьох західних правознавців, до цього часу залишається «сутнісно суперечливим».

Автор презентує наочне зображення верховенства права, адаптоване до романо-германської правової сім'ї, перекладаючи певні терміни, щоб полегшити його розуміння. З урахуванням досліджених принципів у піраміді структури верховенства права виокремлюємо такі елементи, починаючи з базового рівня, так званого «фундаменту»: right to assemble – право на зібрання, в Україні аналогом виступає свобода мирних зібрань; democracy through formal legal processes – демократичні процедури; access to justice – доступ до правосуддя; freedom of speech/press – свобода слова та преси; right to silence – право мовчання; presumption of innocence – презумпція невинуватості; fair trial & independence of judiciary – справедливий суд і незалежність судової влади; citizens and government are accountable by the law – громадяни та уряд (органи влади) відповідальні перед законом; equality before the law – рівність всіх перед законом.

---

* Марина Бурдоносова [Marina Burdonosova] – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та адміністративного права, Державний університет інфраструктури та технологій [State University of Infrastructure and Technology]; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1050-6892>; e-mail: Marina.byr.2011@gmail.com.

Ключові слова: основоположні принципи права, верховенство, справедливість, рівність перед законом, методологія викладання, свобода слова, права людини та громадянина.

Methodological Aspects of Understanding the Rule of Law in Ukraine

Abstract: The ideal of the rule of law has long been an essential component of international legal instruments, especially on human and civil rights and freedoms. Modern realities of 2022 remind the world that without the rule of law at all political and legal levels and in all countries, the world can return to the barbaric way of resolving conflicts “who is stronger, that’s who is right”.

The author’s experience of teaching of the discipline “Methodology of application and interpretation of the rule of law” for students of “Master” degree, shows some difficulties in students’ understanding of such a complex phenomenon as “rule of law”. In order to simplify its understanding at the initial stage of study, it proved methodologically appropriate, using the method of structural-genetic analysis and synthesis, to depict the rule of law as a pyramid consisting of principles and elements already studied by junior students. In this way, students systematize knowledge, focus on important aspects of already learned material and realize the need for acquired knowledge, “including” them into new material.

1. Вступ

Ідеал верховенства права (the Rule of Law) в черговий раз нагадав для всього світу свою актуальність у 2022 р. До нього постійно звертаються політичні діячі не лише Заходу, для якого верховенство права традиційно є однією з найвищих демократичних цінностей, а й Півночі та Півдня. Він давно став найважливішим складником міжнародно-правових актів, особливо присвячених правам і свободам людини й громадянина. Сучасні реалії нагадують світові, що без дотримання верховенства права на всіх політико-правових рівнях та всіма країнами світ може повернутися до варварського способу вирішення конфліктів – «хто сильніший, той і правий». Все частіше верховенство права як принцип фіксується у національних конституціях і законах, ним активно оперують міжнародні і національні суди.

One of the leading places is given to the principle of the rule of law in the Constitution of Ukraine (Article 8). Despite the acquisition of the rule of law as a global ideal, its concept, according to many Western jurists, still remains “essentially controversial”.

The author presents a visual image of the rule of law, adapted to the Romano-Germanic legal family in the translation of certain terms, which facilitates its understanding. Taking into account the studied principles, the pyramid of the structure of the rule of law consists of the following elements, starting from the basic level, the so-called “foundation”: right to assemble, in Ukraine the freedom of peaceful assembly is analogous; democracy through formal legal processes - democratic procedures; access to justice; freedom of speech / press; right to silence; presumption of innocence; fair trial & independence of judiciary; citizens and government are accountable by the law (responsible before the law); equality before the law.

The analysis of structural elements and visual representation of the pyramid of “rule of law” is the purpose of this scientific article. This methodological approach has proven itself in teaching the theoretical foundations of the rule of law and to help students master this complex phenomenon.

Keywords: fundamental principles of law, rule of law, justice, equality before the law, teaching methodology, freedom of speech, human and civil rights.

Досвід викладання автором дисципліни «Методологія застосування та тлумачення верховенства права» для ОР «Магістр» показує певні складнощі в осягненні студентами такого комплексного явища, як «верховенство права». З метою спрощення його розуміння на початковому етапі вивчення вважаємо методологічно доцільним застосувати **метод структурно-генетичного аналізу та синтезу**, зобразити верховенство права як піраміду, що складається з принципів та елементів, які студенти вже вивчали на молодших курсах. Отож студенти систематизують знання, акцентують увагу на важливих аспектах вже засвоєного матеріалу та усвідомлюють необхідність набутих знань, «вплітаючи» їх в новий матеріал. Аналіз структурних елементів та наочне зображення піраміди «верховенства права» **є метою цієї наукової статті**. Такий методологічний підхід вдало себе зарекомендував під час викладання теоретичних основ верховен-

ства права, він допомагає студентам в опануванні цього комплексного явища.

2. Поняття та розвиток терміна «the rule of law»

Термін «the rule of law», який українською мовою перекладається як «верховенство права», ввів у науковий обіг англійський вчений і політичний діяч Джеймс Гаррінгтон 1656 року; англійському вченому- конституціоналісту Альберту Вен Дайсі та його послідовникам належить також оформлення доктрини верховенства права.

Одне з провідних місць відведено принципу верховенства права і в Конституції України (ст. 8). Незважаючи на здобуття верховенством права характеру глобального ідеалу, його поняття, на думку багатьох західних правознавців, до цього часу залишається «сутнісно суперечливим» (Kozyubra, M.I. 2012). Комплексною спробою прояснити його визначення став Звіт щодо верховенства права, ухвалений Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року на основі зауважень її членів П'єтера Ван Дізика (Нідерланди), Грет Халлер (Швейцарія), Джефрі Джоуела (Сполучене Королівство), Каарло Туорі (Фінляндія) (Conseale of Europe. Report on the rule of law. 2011). Звіт побудовано головним чином на аналізі підходів до розуміння верховенства права в міжнародно-правових документах, конституціях та законодавстві низки країн, а також в науковій літературі. Показово, що розділ IV Звіту, присвячений аналізу окремих наукових джерел, має досить промовисту назву «У пошуках визначення» (Rule of Law Report, USAID, 2011).

Верховенство права – це панування права в суспільстві. Воно вимагає від держави втілення у правотворчій та правозастосовній діяльності. Закони за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимізовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи

права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Таке розуміння права не дає підстав для його отождолення із законом, який іноді може бути й несправедливим, зокрема обмежувати свободу особи та рівність. Справедливість – одна з основних засад права, вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

Отже, категорія «верховенство права» має багато різноманітних інтерпретацій, кожна з яких відіграє важливу роль у дослідженні цього поняття, позаяк, на нашу думку, саме воно є базисним конституційним принципом, на якому ґрунтуються всі суспільні відносини і за допомогою якого реалізуються права і свободи людини й громадянина. Множинність концепцій дає нам можливість розуміти поняття «верховенство права» в різних його аспектах, а також застосовувати в практичній діяльності в усіх проявах. Верховенство права, будучи одним з основних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у право кожної людини на свободу.

З урахуванням змісту статті 8 Конституції України та практики Конституційного Суду України верховенство права слід розуміти, зокрема, як механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади.

Верховенство права як нормативний ідеал, до якого має прагнути кожна система права, і як універсальний та інтегральний принцип права необхідно розглядати, зокрема, в контексті таких основоположних його складників: принцип законності, принцип поділу державної влади, принцип народного суверенітету, принцип демократії, принцип юридичної визначеності, принцип справедливого суду (Yurydychna pozytsiya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny, 2004–2021).

Отже, верховенство права означає, що органи державної влади обмежені у своїх діях заздалегідь регламентованими та оголошеними правилами,

які дають можливість передбачити заходи, що будуть застосовані в конкретних правовідносинах, і, відповідно, суб'єкт правозастосування може передбачати й планувати свої дії та розраховувати на очікуваний результат.

3. Структура верховенства права

Вдалим прикладом наочного зображення верховенства права, що полегшує його розуміння, є піраміда його структури, що зображена на австралійському сайті державного освітнього центру з питань верховенства права («RULE OF LAW: educational centre»), дивись Малюнок 1.

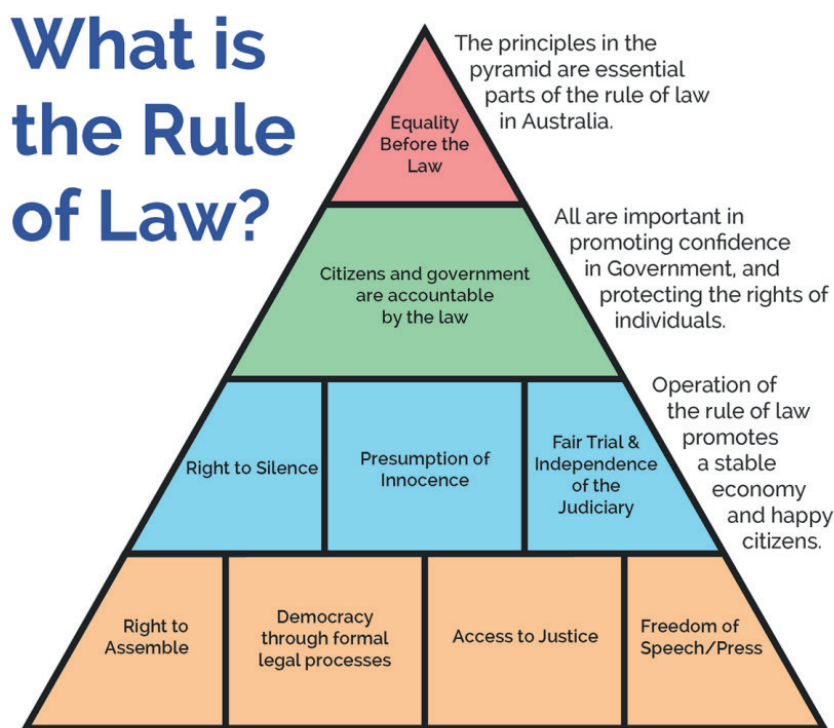
Враховуючи, що Австралія належить до англо-американської правової сім'ї, то для відповідного використання цього наочного зображення під час дослідження верховенства права в Україні (романо-германська правова сім'я), його слід певним чином адаптувати з перекладом специфічних термінів. Почнімо з базового рівня, так званого «фундаменту»:

1. Right to assemble – право на зібрання. В Україні аналогом виступає свобода мирних зібрань,

закріплена в 39 статті Конституції України. «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей».

Свобода мирних зібрань також захищається статтею 11 Європейської Конвенції про захист прав людини, згідно з якою її здійснення «не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

2. Democracy through formal legal processes – демократія через формальні юридичні процеси. Аналогом в Україні є формулювання «демократичні процедури» – встановлений законом поряд-

Мал. 1

док здійснення, виконання, втілення демократичних принципів (основ народовладдя). Систему демократичних процедур складають такі: вільні та чесні вибори; референдум, плебісцит (опитування громадської думки); голосування – відкрите або таємне; відкрите обговорення кандидатур на виборах або питань референдуму; делегування виборцями повноважень представникам, обраним до органів влади; вивчення громадської думки за допомогою соціологічних досліджень. Також вдалим відповідником є один з принципів права – здійснення народовладдя через безпосередню та представницьку демократію.

3. Access to Justice – доступ до правосуддя. Конституційний Суд України формулює його як «Право на судовий захист. Доступ до суду». Безпосереднє звернення до суду є конституційним правом кожного. Частина першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити в правосудді, якщо громадянин України, іноземець чи особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи порушено або порушуються, створено або створюються перешкоди для їхньої реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод.

Відмова суду в прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежено (Yurydychna pozytsiya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny, 1997–2020).

4. Freedom of Speech/Press – свобода слова та преси. Статтею 15 Конституції України встановлено, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності... Цензура заборонена...». Крім того, статтею 34 Конституції України встановлено, що «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір». Цей комплекс прав утворює основу правового інституту свободи інформації. Ці права можуть здійснюватися окремо, але без правових гарантій реалізації одного з них інші права, які входять у цей комплекс прав, реалізувати буде

важко або взагалі неможливо. Відзначимо також важливість ч. 1 ст. 34, яка проголошує свободу думки й слова, свободу вираження своїх поглядів і переконань. Закріплення цих прав дублюється Законами України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформацію» (в редакції Закону від 13.01.2011 р.). Отож цей елемент піраміди верховенства права можна сформулювати як «свобода думки і слова, свобода інформації».

5. Right to Silence – право мовчання. Тут мова про правило Міранди (англ. Miranda warning) – правило, обов'язкове в Сполучених Штатах Америки, Австралії, Великій Британії та інших країнах англо-американської правової сім'ї, згідно з яким під час арешту людині має бути пояснено її права і вона має відповісти, що розуміє ці права. Все, що затриманий сказав до цього, не може вважатися доказом. Згідно з П'ятою поправкою до Конституції США (що надає право проти самого засудження) кожному надано право зберігати мовчання.

Конституційний Суд України відзначає, що кожній особі, зокрема свідкові під час допиту в органах дізнання чи досудового слідства та особам під час надання пояснень у державних органах, має бути забезпечено реальну можливість отримувати правову допомогу для захисту від можливого порушення права не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які можуть бути використані в кримінальному процесі для доведення обвинувачення зазначених осіб. Так само важливою гарантією захисту прав і законних інтересів особи в кримінальному процесі є припис частини першої статті 63 Конституції України щодо неприпустимості притягнення особи до відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що означає право особи не давати таких показань або пояснень.

Конституція України не містить винятків ні щодо принципу презумпції невинуватості, ні щодо права особи не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. До того ж у частині другій статті 64 Конституції України наголошено на неприпустимості обмеження низки прав і свобод, зокрема тих, що передбачено статтями 62, 63 Конституції України.

6. *Presumption of Innocence* – презумпція невинуватості. Важливою гарантією дотримання прав підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі та обов'язковим складником справедливого судового розгляду є презумпція невинуватості. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду; ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (частини перша, друга, третя статті 62 Конституції України).

Конституційний Суд України зауважує, що елементом принципу презумпції невинуватості є принцип *in dubio pro reo*, згідно з яким під час оцінювання доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості. Презумпція невинуватості особи передбачає, що обов'язок доведення вини особи покладено на державу.

Конституційний Суд України наголошує, що конституційні приписи щодо презумпції невинуватості та неприпустимості притягнення особи до відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів мають застосовуватися рівною мірою до всіх осіб. Конституція України не допускає звуження чи скасування вказаних гарантій щодо окремих категорій осіб.

7. *Fair Trial & Independence of Judiciary* – справедливий суд і незалежність судової влади. Право на справедливий суд. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського

порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя».

8. *Citizens and government are accountable by the law* – громадяни та уряд (органи влади) відповідальні перед законом. Зазначене формулювання вважаємо більш вдалим, ніж сформульований в теорії вітчизняного права принцип взаємної відповідальності держави та особи. Оскільки держава в цьому явищі є досить абстрактним поняттям, та механізми притягнення до відповідальності саме держави є складними. Використання в цьому формулюванні поняття орган держави (уряд) або посадова особа є більш вдалим.

9. *Equality before the Law* – рівність перед законом. У Загальній декларації прав людини (1948) зазначено: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Це твердження навіть у XXI ст., на жаль, залишається певною мірою декларативним та формальним. Воно скоріше задає «планку», мету на досягнення якої слід спрямовувати зусилля, ідеал, до якого слід прагнути. Однак на практиці не повною мірою враховуються різноманітність життя, виховання, традицій, релігійних догм та їхніх основних носіїв – мешканців Заходу та Сходу, Півдня і Півночі, чоловіків та жінок, дорослих та дітей, осіб з особливими потребами і т.ін.

Від природи (від народження) люди не рівні, оскільки ми народжуємось різними за зовнішністю, здоров'ям, силою, здібностями й талантами, у сім'ях з різним соціальним статусом, у країнах з різним рівнем економіки. І зробити нас рівними в значенні «зрівняти в правах і доступі до соціальних благ», тобто рівноправними, здатен лише закон, а не природа. Саме тому рівність усіх перед законом є надзвичайно важливим принципом, він «вінчає» піраміду верховенства права. Без нього доступ до більшості соціальних благ буде в того, хто сильніший, багатший або спритніший.

4. Висновки

Отже, наочне зображення верховенства права, адаптоване до романо-германської правової сім'ї з перекладом певних термінів, що полегшує його розуміння, може виглядати так, як запропоновано на Малюнку 2.

З урахуванням вищезазначених принципів піраміда структури верховенства права складається з таких елементів від базового рівня, так званого «фундаменту», до верхівки:

1. Right to assemble – право на зібрання. В Україні аналогом виступає свобода мирних зібрань.
2. Democracy through formal legal processes – демократія через формальні юридичні процеси. Аналогом в Україні є формулювання «демократичні процедури».
3. Access to Justice – доступ до правосуддя. Конституційний Суд України формулює його як «Право на судовий захист. Доступ до суду».
4. Freedom of Speech/Press – свобода слова та преси. Цей елемент піраміди верховенства права можна сформулювати як «свобода думки і слова, свобода інформації».
5. Right to Silence – право мовчання. В Україні – право не давати показань або пояснень

- щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які може бути використано для доведення обвинувачення зазначених осіб.
6. Presumption of Innocence – презумпція невинуватості. В Україні – презумпції невинуватості та неприпустимості притягнення особи до відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.
  7. Fair Trial & Independence of Judiciary – справедливий суд і незалежність судової влади. Право на справедливий суд.
  8. Citizens and government are accountable by the law – громадяни та уряд (органи влади) відповідальні перед законом. Зазначене формулювання вважаємо більш вдалим, ніж сформульований у теорії вітчизняного права принцип взаємної відповідальності держави та особи.
  9. Equality before the Law – рівність усіх перед законом. Принцип формальної рівності, який вінчає піраміду верховенства права і який неможливо утвердити без втілення попередніх елементів, на яких він базується.

Мал. 2

Література:

- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Roma, 04.11.1950. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення: 14.04.2022).
- Report on the rule of law: Council of Europe. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session. Venice, 25–26.03.2011. Retrieved from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e) (дата звернення: 16.03.2022).
- Козюбра М. І. *Верховенство права і Україна*. Право України. 2012. № 1–2. С. 30–64.
- Marszałek-Kawa, J., Plecka, D., Daško, N. (2021). *The Dictionary of Public Institutions*. Odessa: Publishing House “Helvetica”.
- Мельник Р. С. *Право на свободу мирних зібрань : теорія і практика*. Київ: Видавництво “ВАІТЕ”, 2015. 168 с.
- Rule of Law Education Centre in Australia. «RULE OF LAW: educational centre». Retrieved from: <https://www.ruleoflaw.org.au/> (дата звернення: 14.04.2022).
- Верховенство права та права людини у світлі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Практично-методичний посібник викладача. Київ : USAID, 2016. Retrieved from: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/curriculum_rule_of_law_cd.pdf (дата звернення: 14.04.2022).
- Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2015. 98 с.
- Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. С. 131.
- Юридична позиція Конституційного Суду України. Доступ до суду. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4391-dostup-do-sudu> (дата звернення: 14.04.2022).
- Юридична позиція Конституційного Суду України. 3.4. Верховенство права. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava> (дата звернення: 14.04.2022).

References:

- Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms Rome, 4.XI.1950. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf.
- Council of Europe. Report on the rule of law (2011). Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011). Retrieved from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e).
- Kozyubra, M.I. (2012). *Verkhovenstvo prava i Ukrayina* [Rule of law and Ukraine]. Chasopys «Pravo Ukrayiny», 2012, №1–2. Pp.30–64. [in Ukrainian]
- Marszałek-Kawa, J., Plecka, D., Daško, N. (2021). *The Dictionary of Public Institutions*. Odessa: Publishing House “Helvetica”.
- Melnyk, R.S. (2015). *Pravo na svobodu myrnykh zibran: teoriya i praktyka* [The right to freedom of peaceful assembly: theory and practice]. Kyiv, 168 p. [in Ukrainian].
- Rule of Law Education Centre in Australia «RULE OF LAW: educational centre». Retrieved from: <https://www.ruleoflaw.org.au/>.
- Rule of Law Report, USAID (2011). Unofficial Translation by the USAID Ukraine. Strasbourg. March 28, 2011. Rule of Law Project. Retrieved from: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/curriculum_rule_of_law_cd.pdf.
- Verkhovna Rada of Ukraine; Constitution of Ukraine, Constitution, Law on June 28, 1996 № 254к/96-ВР. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- CRIMINAL CODE OF UKRAINE. Code of Ukraine; Code, Law on April 5, 2001 № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/en/l82054>.
- Yurydychna pozytsiya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny (1997–2020). Dostup do Sudu [Legal position of the Constitutional Court of Ukraine. Access to Court] [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4391-dostup-do-sudu>.
- Yurydychna pozytsiya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny (2004–2021). 3.4. Verkhovenstvo prava. [Legal position of the Constitutional Court of Ukraine. 3.4. Rule of Law] [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.